

УДК 347.971.99

ОБґРУНТУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ В СИСТЕМІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІ ЗА НЕДОБРОЧЕСНУ ПОВЕДІНКУ

Федорович В.І., аспірант
Львівський університет бізнесу та права

У статті проведено теоретичний аналіз наукових і нормативних підходів до визначення недоброчесної поведінки в діяльності судді. Узагальнено законодавчі зміни в антикорупційному законодавстві. Визначено проблеми впровадження в практику критеріїв оцінки недоброчесності в діяльності судді. Розроблено пріоритетні напрями протидії корупції серед суддівського корпусу.

Ключові слова: недоброчесна поведінка, протидія корупції, відповідальність судді, юридична відповідальність, правосуддя.

В статье проведен теоретический анализ научных и нормативных подходов касательно определения недобропорядочного поведения в деятельности судьи. Обобщены законодательные изменения в антикоррупционном законодательстве. Определены проблемы внедрения в практику критериев оценки недобропорядочности в деятельности судьи. Разработаны приоритетные направления противодействия коррупции в судебном корпусе.

Ключевые слова: недобросовестное поведение, противодействие коррупции, ответственность судьи, юридическая ответственность, правосудие.

Fedorovych V.I. SUBSTANTIATION OF MORAL AND ETHICAL COMPONENT IN THE SYSTEM OF JUDGE ACCOUNTABILITY OF UNFAIR BEHAVIOUR

This article presents the theoretical analysis of scientific and regulatory approaches to determining dishonest behavior of a judge in his work. The legislative changes in anti-corruption legislation are overviewed. There are determined the problems of implementation in practice the evaluation criteria of dishonest behavior of a judge in his work. The priority areas of corruption counteraction in judiciary are developed.

Key words: dishonest behavior, corruption counteraction, responsibility of a judge, legal responsibility, justice.

Постановка проблеми. Одне із провідних місць у юриспруденції посідає юридична відповідальність – найважливіший інститут будь-якої правової системи, одна із сутнісних ознак права, невід’ємна складова механізму його дії.

Проблеми юридичної відповідальності, як теоретичні, так і практичні, споконвіку розглядалися на теренах України лише в аспекті відповідальності особистості перед державою. А тим часом проблема відповідальності держави та її посадових осіб, які припускаються грубих помилок, порушують закон, зневажливо ставляться до прав і законних інтересів особи, котра потрапила у сферу кримінального та цивільного судочинства, залишається актуальною і з моральної, і з правової точок зору. Правове закріплення прав і свобод, не будучи водночас забезпеченим ефективним механізмом захисту цих прав, яким є відповідальність судді за результати своєї діяльності щодо відправлення правосуддя, стає лише правовою фікцією. Коли суддя здійснює процесуальне порушення, припускається помилки й виносить невинному обвинувальний вирок або призначає покарання, яке не відповідає тяжкості злочину та особі винуватця, він порушує конституційний обов’язок дотримуватися прав особистості й боронити її інтереси.

Очевидним фактом є те, що ступінь дотримання законності в судовій сфері визначається не стільки законодавчими заборонами та суворістю юридичної відповідальності, скільки особистісними моральними настановами самих суддів. Відтак у світі судової реформи задля забезпечення успішного функціонування судової влади в державі виникає питання

про встановлення адекватного режиму відповідальності суддів за недоброчесну поведінку та дійовий механізм її втілення.

Стан дослідження В основу статті покладено розробки й наукові погляди таких відомих учених, як Н. Сангаєвська, Д. Липинський, М. Шандягіна, Л. Москвич, В. Грищук, П. Музиченко, С. Серьогіна, О. Антонова, І. Хожило. Проте варто підкреслити, що потребує додаткового наукового осмислення сфера визначення змістової складової системи відповідальності судді за недоброчесну поведінку. Відповідна потреба наукових розробок зумовлена й сучасною судовою реформою, зокрема доцільністю підвищення рівня довіри населення до судової влади в Україні.

Для належного забезпечення права людини на правовий захист надзвичайно важливим фактором є дотримання суддями в процесі реалізації правосуддя не тільки норм права, а й моралі. Проте можна вважати, що суддя є застрахованим від корупційних впливів тільки у випадку, якщо він буде свою діяльність на основі внутрішнього переконання в неприпустимості корупційної поведінки. У цьому контексті викликає занепокоєння можливий дисбаланс між цінностями, які керують поведінкою судді, та сучасними умовами професійної діяльності, що, з одного боку, характеризуються напруженістю, динамічністю, протидією тиску високопосадовців, з іншого – збереженням факторів корупційного впливу.

Проте, якщо розглядати інститут відповідальності судді за недоброчесну поведінку як певний механізм мотивації формування моделі доброчесної поведінки, категорію

відповідальності за джерелами виникнення й часом первісного формування варто розглядати як філософсько-правове поняття, яке наповнене моральним змістом і водночас має правове призначення.

Виходячи із зазначеного, **метою статті** є аналіз основних теоретичних підходів до визначення моральної складової в системі відповідальності судді за недоброчесну поведінку.

Виклад основного матеріалу. У своєму розвитку, формуванні й становленні концепція відповідальності судді пройшла тривалий проміжок часу, початок якого можна умовно датувати судом над Сократом в Афінах у 399 р. до н. е., а його завершення – у кінці середніх віків. Платонівсько-стоїчна філософія та процес над Сократом відіграли величезну роль у зародженні й розвитку концепції відповідальності. Зокрема, у центрі філософії Сократа-Платона, давньогрецьких і давньоримських стоїків – поведінка, учинки людини, ставлення до них суспільства й держави. Уже в питанні Сократа про те, наскільки суспільство й держава повинні реагувати на кожне людське діяння, особливо на соціально-шкідливе, міститься постановка питання про підставу відповідальності. Аристотель, вирішуючи питання про волю людини, учив, що в законослухняного громадянина повинні бути дві здатності: здатність розрізняти гарне від поганого і здатність вибирати між ними, тобто вибирати правильний варіант поведінки відповідно до об'єктивних морально-правових категорій [1, с. 12–20].

Проблема морально-правових критеріїв оцінки поведінки людей посідає важливе місце в ученні давньогрецьких філософів про відповідальність. Ця оцінка повинна була здійснюватися на основі законів держави й на основі вищого Розуму а Логосу. Для Платона Логос – це Бог, «око» якого бачить усі й кожен людський учинок та дає їм моральну оцінку [2, с. 210]. Логос оцінював, обвинувачував, виносив вирок, причому винна особа зобов'язана була приймати оцінку Логоса без будь-яких виправдань і пояснень. Давньогрецьке навчання про Логос відображало певною мірою дійсну картину у світі давньогрецької юрисдикції, де процесуальні права обвинувачуваного були незначними та панувало «безконтрольне обвинувачення». Процес над Сократом справив величезне враження на мислячий античний світ. Було видно, що афінський суд присудив Сократа до страти не стільки за його «злочини», скільки за те, що в ході процесу він намагався пояснити свою поведінку й довести безпідставність обвинувачень [3, с. 14].

Філософи та юристи-стоїки часів Римської Імперії (Сенека, Епіктет, Павло, Ульпіан) ужили заходів, щоб усунути цей процесуальний дефект, що придушував природжене право людини на самозахист і виправдання. Поступово в давньоримській юрисдикції був сформований принцип вислуховування обвинувачуваної сторони: *“mo inauditus damnari potest”* (ніхто не може бути засуджений, не будучи вислуханий). Отже, до «будівельних блоків», що становили первісну конструкцію відповідальності, стоїки додали новий «блок», завдяки чому з'явився поняття звіту (пояснення) про поведінку перед Логосом.

Сучасне використання цього поняття не-однозначне. Воно містить як позитивний аспект (відповідальність за порушення якоїсь норми в розумінні відповідальної поведінки), так і ретроспективний (негативні наслідки для порушника соціальної норми). Головна відмінність тлумачення відповідальності в праві від її розуміння в етиці, психології, соціології й філософії полягає в тому, що підставою відповідальності тут є правопорушення, а основний акцент зміщується на її ретроспективний аспект.

Так, поняття «відповідальність судді за недоброчесну поведінку» доцільно розглядати у трьох основних аспектах: філософському, соціальному та юридичному. Проте у своєму дослідженні ми зупинимось більше на морально-етичних складових відповідальності судді, зокрема на соціальній відповідальності судді, яка й включає досліджувані нами категорії.

Дослідження феномена юридичної відповідальності судді за недоброчесну поведінку неможливе без з'ясування її родового поняття – соціальної відповідальності, «найвищої вихідної абстракції, родового поняття, яке містить у собі основний генетичний код будь-якої відповідальності» [4, с. 180].

Соціальна та юридична відповідальність співвідносяться як категорії роду й виду. Перша виникає зі спільної діяльності, потреби підпорядковувати свої дії діям інших у будь-якій колективній роботі. У загальному вигляді вона вважається одним із виявів зв'язку і взаємозалежності особи та суспільства й відношенням, котре віддзеркалюється в міру відповідності суб'єктивної активності, тобто користування правами та виконання обов'язків, характерові суспільних вимог й оцінці громадою цієї активності. Соціальна відповідальність – це діалектичний взаємозв'язок особи та суспільства, який характеризується взаємними правами й обов'язками стосовно дотримання приписів соціальних норм, їхнього виконання, що веде до схвалення, заохочення, а в разі поведінки, котра не відповідає приписам цих норм, – обов'язку зазнати несприятливих наслідків [5, с. 8].

У соціологічній літературі є низка фундаментальних робіт із проблем соціальної відповідальності як «ставлення обмеження вільності кожного індивіда з позиції інтересів суспільства, як накладення волі суспільства на вільну волю індивіда, спрямування його активності в певні межі» [6, с. 451].

Інші під соціальною відповідальністю розуміють соціальне відображення об'єктивних відповідальних залежностей у різних системах суспільної регуляції як здатність суб'єкта передбачити результат своєї діяльності не тільки у своїх інтересах, а й в інтересах суспільства [7, с. 129]. Основний акцент у розумінні відповідальності тут робиться на взаємозв'язку між особою та суспільством, на наявності об'єктивних взаємозалежностей між людиною й суспільством.

Якщо право в контексті нашого дослідження – це система загальнообов'язкових правил поведінки судді, які встановлює й охороняє держава, то мораль – це сукупність правил поведінки судді, що сформувалися в

суспільстві і є критерієм у відносинах з іншими учасниками процесу. Наприклад, незаангажоване ставлення до підсудного за умови очевидності його вини в учиненні найбільш цинічного злочину.

Соціальна відповідальність судді, на думку вітчизняної дослідниці Л. Москвич, має два аспекти: позитивний (відповідальність за наслідки своїх рішень) і ретроспективний (відповідальність за судові помилки) [8, с. 245–246]. Концепція соціальної відповідальності базується на двох основних тезах: по-перше, вона є формою суспільного контролю за юридичною значущою діяльністю, по-друге, будь-які заходи юридичною відповідальністю мають морально-етичне підґрунтя [9, с. 23]. Отже, соціальна відповідальність судді – важлива передумова юридичної відповідальності співробітників цих органів за грубе навмисне порушення закону.

Тому норми моралі є безособовими вимогами, які, з одного боку, однаково звернені до кожного, а з іншого – є такими, що існують об'єктивно [10, с. 15]. І як правильно підкреслює Л. Москвич, соціальна відповідальність суду може стати одним із надійних елементів соціального контролю, що забезпечує узгодженість між державними та суспільними інтересами. Водночас соціальна відповідальність є найважливішою моральною якістю особистості судді [11, с. 27].

У моральному образі судді особливе місце відводиться гідності й честі. Відповідно, мораль ґрунтується на чесності. Поняття «честь» розглядають у трьох значеннях: як етичну категорію, що виражає позитивну оцінку суспільством діяльності й поведінки особистості, визнання заслуг; як процес шанування; як внутрішню властивість особистості. Моральна цінність особистості судді пов'язана з професійною діяльністю і суспільним статусом. Вона розкривається через сукупність вимог, які висуває мораль суспільства до судді як уповноваженої державою особи виступати від її імені. Гідність пов'язана з розумінням цінності людини, що виражається в прагненні оберігати суспільні інтереси [12, с. 10]. Щодо моральних цінностей і норм судді у сфері здійснення правосуддя, то варто виділити сукупність норм, правил, принципів, ідеалів, що визначають поведінку суді. Моральні норми є універсальними в регулюванні суспільних відносин сфери правосуддя, яке має будуватися на засадах порядності, моральності, етики, культури.

На нашу думку, здатність судді, а особливо прагнення до виконання своїх обов'язків шляхом використання соціально схвальних методів на основі почуття відповідальності за наслідки та результати професійної діяльності визначає сутність професійної етики судді. У цьому напрямі Кодекс суддівської етики є важливим нормативним актом, що регламентує професійну діяльність суддів. У ході зазначеного можемо висунути гіпотезу, що дотримання професійно-етичних норм є одним із обумовлюючих факторів ефективності професійної діяльності судді та збільшення рівня довіри до суду.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених соціальній відповідальності, у

філософській літературі досі немає загально-визначеного й досить повного її визначення. Визначення, що існують, тією або іншою мірою відображають окремі сторони або аспекти соціальної відповідальності.

Вітчизняний дослідник, професор Є. Левченко, наприклад, розуміє під відповідальністю «усвідомлене соціально необхідне ставлення суб'єкта до прогресивних суспільних вимог, що виявляється в діяльності з реалізації цих вимог» [13, с. 21]. Вочевидь, тут розкривається лише суб'єктивна сторона відповідальності.

Як бачимо, соціальна відповідальність може виступати на чуттєвому рівні – почуття відповідальності, свідомості – усвідомлення відповідальності, суспільних відносин – соціально відповідальне ставлення. Ці відносини існують між суб'єктом відповідальності – «хто відповідає» (окрема особистість, соціальна спільнота, якій притаманна єдність діяльності організації), та інстанцією, перед якою відповідають. Передбачається також об'єкт відповідальності – «за що відповідає».

Отже, попри відмінність у підході дослідників до визначення концептуальних засад юридичної відповідальності судді за недоброчесну поведінку, вони, по суті, відбивають дві сторони одного суспільного явища. Відповідальність – це справді обов'язок судді відповісти за вчинене й зазнати всіх санкцій, передбачених за це правопорушення в законі. Обов'язок відповідати пов'язаний і корелюється із повноваженням органів держави застосувати санкції, передбачені правовою нормою.

Отже, відповідальність судді – це морально-правовий стан, який породжує потребу сумлінного застосування прав і виконання покладених на них законом обов'язків зі здійснення правосуддя (позитивний аспект), а також необхідність додаткового правового обтяження в разі судової або професійної помилки (негативний, або ретроспективний аспект відповідальності).

Висновки. Підсумовуючи аналіз філософського й соціального контексту поняття «відповідальність судді за недоброчесну поведінку», останню можна визначити як філософсько-правову категорію, що відображає об'єктивний характер взаємодії судді як суб'єкта діяльності в різних сферах професійного, соціального та особистого функціонування.

Це філософсько-правове визначення є достатньою методологічною підставою для створення певної схеми, усередині якої стає можливим конструктивне типологічне уявлення про напрями розгляду проблеми відповідальності судді за недоброчесну поведінку: моральний, юридичний, професійний тощо.

Отже, відповідальність судді за недоброчесну поведінку – це філософсько-правова категорія, що відображає об'єктивний характер діяльності судді на основі нормативних вимог, які детерміновані соціальними, моральними, юридичними та професійними нормами взаємодії, що прийнятні у сфері реалізації правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бельский К.С. Административная ответственность: генезис, основные признаки, структура / К.С. Бельский // Государство и право. – 1999. – № 12. – С. 12–20
2. Платон. Держава / Платон; пер. з давньогр. Дзвінка Коваль. – К.: Основи, 2005. – 356 с.
3. Етика ненасилля як норма толерантності в історично-му прояві культур / Н.Л. Сангасвська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. – 2008. – № 41. – С. 13–16.
4. Александров Г.Н. Законность и правоотношения в советском обществе / Г.Н. Александров. – М.: Госюриздат, 1985. – 280 с.
5. Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности / Д.А. Липинский; под ред. д-ра юрид. наук, проф. Р.Л. Хачатурова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 387 с.
6. Шандяпина М.Д. Стадии юридической ответственности: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / М.Д. Шандяпина. – М., 1996. – 218 с.
7. Кудрявцев В.Н. Закон, проступок, ответственность /

В.Н. Кудрявцева. – М.: Наука, 1986. – 230 с.

8. Москвич Л.М. Эффективность судебной системы: концептуальный анализ: [монография] / Л. М. Москвич. – Х.: Фінн, 2011. – 384 с.

9. Гришук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: [монографія] / В.К. Гришук. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Хмельницький: Хмельницький ун-т упр. та права, 2013. – 766 с.

10. Музиченко П.П. Норми і мораль. Соціологічний підхід до розуміння права / П.П. Музиченко // Право України. – 2000. – № 4. – С. 15–18.

11. Москвич Л.М. Суспільна довіра до суду як показник ефективності судової влади / Л.М. Москвич // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 2. – С. 25–30.

12. Сergygin S.M. Культура й етика в публічному адмініструванні: [наукова розробка] / С.М. Сergygin, О.В. Антонова, І.І. Хожило. – К.: НАДУ, 2010. – 40 с.

13. Левченко Е.В. К вопросу об исследовании категории социальной ответственности / Е.В. Левченко // Вестн. Харьков. ун-та. Серия «Философия». – 1981. – № 208. – Вып. 15. – С. 19–24.

УДК 347.965.6

СТРАХУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДВОКАТА

Чекмарьова Л.Ю., магістр
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена комплексному дослідженню інституту страхування професійної відповідальності адвоката, що визначає правові взаємини між адвокатом і клієнтом, його організаційно-правових проблем і гарантій функціонування, місця в управлінні захисною системою, перспектив удосконалення його статусу, а також вивченню й аналізу досвіду зарубіжних країн у вирішенні цього питання.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, страхування, страхування професійної відповідальності адвоката, цивільно-правова відповідальність.

Статья посвящена комплексному исследованию института страхования профессиональной ответственности адвоката, определяющему правовые взаимоотношения между адвокатом и клиентом, его организационно-правовых проблем и гарантий функционирования, места в управлении защитной системой, перспектив совершенствования его статуса, а также изучению и анализу опыта зарубежных стран в решении данного вопроса.

Ключевые слова: адвокат, адвокатская деятельность, страхование, страхование профессиональной ответственности адвоката, гражданско-правовая ответственность.

Chekmarova L.Yu. THE INSURANCE OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF ADVOCATE

The article is devoted to complex research institute the insurance of professional activity of advocate that defines the legal relationship between advocate and client and its organizational and legal issues and guarantees the functioning, place a protective system management, prospects of improving its status and study and analysis of the experience of foreign countries in addressing this question. u

Key words: advocate, advocate activity, insurance, insurance of professional responsibility of advocates, insurance of professional responsibility.

*Ніщо не коштує так дешево і
не цінується так дорого, як страховий
поліс під час настання страхової
події.*

Ільф і Петров

Постановка проблеми. Правова захищеність особистості – одна з фундаментальних ознак правової держави, яка передбачає наявність системи ефективних юридичних засобів реалізації й захисту прав і свобод. У цій системі особливе місце відводиться адвокатурі, що є одним із основних механізмів захисту прав і свобод людини та посідає головне місце в правозахисній діяльності (ст. 59 Конституції України). Згідно з Конституцією України,

кожен має право на правову допомогу. Для забезпечення права на захист від обвинувачення, надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура. За своєю природою адвокатура є одним із інструментів демократичного суспільства, оскільки виконує дуже важливу суспільну функцію – захист прав і законних інтересів громадян та організацій. Адвокат у цьому випадку є захисником прав людини.

Хоча адвокатська діяльність в Україні й регулюється різними нормативно-правовими актами, основним із яких є Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон), але на сьогодні чинної законодавчої бази недостатньо для належного